

ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» ЯК ЧИННИК АКТИВІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ

У статті аналізується наукове осмислення досвіду культурно-просвітньої діяльності товариства «Просвіта» як унікального історико-культурного явища, що пробуджувало національну свідомість, закликала український народ до боротьби за незалежну Україну.

Ключові слова: незалежна Україна, «Просвіта», «Українське освітнє товариство», національне відродження.

В статье анализируется научное осмысление опыта культурно-просветительской деятельности общества «Просвита» как уникального историко-культурного явления, которое будило национальную сознательность, призывало украинский народ к борьбе за независимую Украину.

Ключевые слова: независимая Украина, «Просвита», «Украинское образовательное общество», национальное возрождение.

In the article the scientific comprehension of experience of in a civilized manner-elucidative activity of society of «Prosvita» is analysed as the unique historio-cultural phenomenon, which woke national consciousness, called the Ukrainian people to the fight for independent Ukraine.

Key words: independent Ukraine, «Prosvita», «Ukrainian educational society», national revival.

Незалежна, соборна держава – Україна, поступово долаючи політичні, економічні і соціальні негаразди, ввійшла в ХХІ століття. Нині Україна існує як держава, що має право не лише на самостійний поступ у майбутнє, а й на власну історію. На жаль, ще й сьогодні чуються відголоски минулого: «Україна східна», «Україна західна», «москалі», «западенці» – ці вирази і слова зриваються з уст деяких політиків, журналістів, пересічних громадян. Але більшість українців, істинних патріотів, переконані – є одна, єдина, рідна і дорога наша Україна.

Українські історики написали багато наукових робіт, де викладена історія боротьби українського народу за свою свободу і незалежність, показані етапи державотворення. Ці питання розкриті в наукових роботах М. Грушевського, Ю. Бачинського, М. Костомарова, В. Антоновича, М. Аркаса, Н. Полонської-Василенко, в роботах сучасних істориків – Ф. Турченка, В. Шевчука, В. Сарбея, С. Тульчинського, В. Верестюка, М. Ковалю, В. Короля та Д. Яворницького.

Але в працях цих авторів мало уваги приділяється просвітницькій роботі. Придушена реакцією, після повстання декабристів, Україна затихла, але в глибині її не вгасали революційні ідеї. Геніальні твори Т.Г. Шевченка знайшли родючий ґрунт у серцях

українців – вони будили приспані почуття, надії, що «прокинеться воля, козак заспіва...».

«Кінець XIX століття – доба соборної України. В єдиний, могутній рух об'єднуються українці Заходу і Сходу і творять об'єднаними силами спільну культуру» (Н. Полянська-Василенко). Ці слова допомагають зрозуміти, чому вивчення культурно-просвітницької діяльності «Просвіти» є актуальною і сьогодні. Не ділити українців на правих і лівих, на східняків і западенців, а чесно говорити про героїчне і трагічне, плекати традиції рідного народу – це найважливіше сьогодні під час сучасного державотворення і це можливо, якщо кожний із нас почує українське слово в кожній оселі і в кожному закладі, коли буде більше видаватися українських книг, коли ми будемо знати своїх героїв – цю місію виконують просвітницькі організації, такі як «Просвіта».

Таким чином, актуальність теми даного дослідження, проблеми якої свідомо замовчувались у тоталітарному суспільстві протягом багатьох десятиліть, попри виняткову роль у справі національного самозбереження, народної просвіти, економічного й культурного піднесення, ще не знайшла спеціального, всебічного комплексного вивчення. Наукове осмислення досвіду культурно-просвітньої діяльності галицької «Просвіти» – надзвичайно важливе і нагальне завдання сучасної української історіографії.

Мета даної статті – показати, якими засобами користувалися «Просвіти», щоб пробудити національну свідомість, підготувати український народ до боротьби за незалежну Україну.

Так вже історично склалося, що Україна впродовж довгого періоду була під владою Австро-Угорщини та Росії. Великий вплив на розвиток української культури мала саме Російська імперія. 20 липня 1863 р. міністр внутрішніх справ Росії Валуїв видав циркуляр, яким заборонялося друкувати українською мовою книжки.

Царський уряд і церковні власті заборонили видавати переклад «Євангелія» українською мовою (за П. Морачевським).

18 травня 1876 р. Олександр II видав Емський указ, яким заборонялося друкувати українською мовою оригінальні й перекладені твори, тексти для нот та завозити до Росії українські книги з-за кордону.

Зовсім задушити українську культуру царату не вдалося. Хоч і під тяжким гнітом, та вона розвивалася.

8 грудня 1868 р. у Львові невеличка група національно свідомої української інтелігенції заснувала громадську інституцію під промовистою назвою «Просвіта». Першим керівником львівської «Просвіти» став відомий композитор, педагог, журналіст Анатоль Вахнянин. Метою цього товариства було надання широкої освіченості народові. «Просвіта» розгорнула активну діяльність як у містах, так і в селах.

Великою заслугою «просвітян» Галичини є те, що коли у царській Росії українське друковане слово перебувало під заборонаю, вони підставили своє плече письменникам з Наддніпрянської України. У виданнях «Просвіти» активно друкувалися твори Т. Шевченка, П. Куліша, Б. Грінченка, І. Нечуя-Левицького, О. Стороженка, Л. Глібова, О. Кониського, Марка Вовчка, В. Мови-Лиманського та багатьох інших діячів.

Жменька молоді галицької інтелігенції, що вірила в майбутнє свого народу, повела за собою Україну, стала на оборону національного духу. Головним завданням було

сприяння розвитку української культури, зокрема освіті українського народу, ознайомити українців з духовними та матеріальними скарбами рідного краю; розвивати у них любов та повагу до свого народу; формувати бажання працювати на благо нації. Спочатку «Просвіта» була одноступеневою організацією – Головний відділ у Львові. Згодом почали відкриватися філії у різних містах України: Катеринославі, Одесі, Києві, Житомирі, Чернігові, Миколаєві та ін.

Діячі «Просвіти» були членами різних політичних партій, однак свої політичні уподобання вони не мали права поширювати на діяльність у товаристві. Саме завдяки політичній незаангажованості львівська «Просвіта» змогла успішно діяти впродовж багатьох десятиліть, привертаючи до себе численних прибічників з різних соціальних верств, прошарків і з різними політичними переконаннями.

Для досягнення зазначеної мети члени товариства брали участь у русі, що виборював дозвіл на існування українських навчальних закладів. Відсутність україномовних середніх та вищих навчальних закладів гальмувала процес розвитку такого важливого складового компонента нації, як власна інтелігенція. Тому члени «Просвіт» офіційно зверталися до української фракції у Державній Думі з вимогою активніше впливати на розв'язання проблеми українізації шкільництва. Крім того, просвітяни включилися в рух за створення українознавчих кафедр (історії України, української мови та літератури) у Київському, Харківському та Одеському Університетах.

Усі звернення до урядових кіл щодо дозволу українських шкіл залишалися без результатів, просвітяни зосередили свою увагу на поширенні української книжки. Для тих, хто не в змозі купувати книжки або передплачувати газети «Просвіти», заснували бібліотеки та читальні.

Просвітяни не рідко влаштовували театральні вистави, літературно-музичні вечори, ювілейні святкування, щорічні Шевченківські вечори, які відзначались у першій декаді березня. Своєю емоційністю, піднесеністю сприяли пробудженню національної гордості, самосвідомості українців, які виборювали право на незалежну державу. На жаль, спроби створити незалежну державу закінчувалися невдачею.

Починаючи з 1910 р., самодержавні реакційні сили перейшли у наступ на демократичні завоювання, спричинені революцією 1905 р. і протягом 3–4 років припинили діяльність всіх місцевих «Просвіт» (найпершого удару було завдано найбільш діяльній київській «Просвіті», а найдовше, до 1914 р., вдалося проіснувати «Просвіті» у Катеринославі). Така ж картина спостерігалася і після остаточного встановлення в Україні радянської влади, коли тисячі просвітянських осередків протягом 1920–1922 рр. припинили своє існування. Восени 1939 р. після вступу Червоної армії в Західну Україну було заборонено діяльність львівської «Просвіти» і всіх без винятку її філій у Східній Галичині, а багатьох «просвітян» було репресовано – арештовано, заслано у сибірські табори, страчено. Роком раніше, після збройного вторгнення військ хортистської Угорщини в щойно проголошену незалежну Карпатську Україну, було знищено «Просвіту» в Ужгороді та її філії в закарпатському регіоні.

Радянська ідеологічна машина вбачала навіть в уже ліквідованих «Просвітах» велику небезпеку для комуністичного режиму. Тому, починаючи ще з 1920-х років,

робилося все можливе, щоб викреслити з пам'яті народу згадки про «просвітянський» національно-культурний рух. Діяльність «Просвіти» всіляко замовчувалася або огульно критикувалася, книжки будь-якої тематики, видані «Просвітами», вилучалися з усіх публічних бібліотек і знищувалися, у кращому випадку переводилися у спецховища. «Просвітянські» друки було небезпечно мати навіть у приватних, домашніх бібліотеках, а винуватцям загрожували дуже великі неприємності з боку радянської карально-репресивної машини. Невипадково серед «просвітян», крім українців, було багато росіян, поляків, євреїв, німців та представників інших народів. Вся «вина» «Просвіти» перед радянською владою полягала в тому, що діячі цих товариств не погоджувалися бути прислужниками відомих ідеологічних «пролетарських» та «інтернаціональних» доктрин.

Власне, завдяки тому, що в керівництві і в самій «Просвіті» були ініціативні високоосвічені люди, товариство мало не лише культурно-освітній характер, а й відігравало провідну роль у громадсько-політичному житті країни. Просвітяни були посередниками в налагодженні стосунків між українцями, поляками, євреями, мирили народівців з москвофілами, висилали до австрійського парламенту петиції у справах українських шкіл і дошкільних закладів, викладали українську мову в інститутах, відкрили українську кафедру у Львівському університеті, видавали українські підручники.

З приходом німецьких військ стихійно відновили діяльність первинні осередки «Просвіти» на селах. 17 липня 1941 р. поновила роботу і центральна установа «Просвіти» у Львові. При товаристві «Просвіта» у Львові існувала секція «Інститут Української Народної Творчості», завданням якого було координувати гуртки художньої самодіяльності, поширювати відповідний репертуар, слідкувати за чистотою стилю в різних жанрах творчості та допомагати обдарованим землякам у розвитку цього їх таланту.

7 лютого 1942 р. назва «Просвіти» була замінена на «Українське освітнє товариство» (УОТ). Діяльність «Українських освітніх товариств» не слід цілком ототожнювати з працею їх попередника – читалень «Просвіти», оскільки вони не обмежувалися лише культурно-просвітньою діяльністю, тобто веденням самоосвітніх курсів, рефератів, бібліотек, драматичних гуртків. Їх сфера була масштабнішою та різноманітнішою. Вони проводили серед населення освітню діяльність у більш широкому значенні цього слова: як у сфері культурно-просвітньої роботи – те, що колись робили читальні «Просвіти», так і в сферах суспільної опіки і господарській.

Оцінюючи здобутки перших місяців існування, «Станіславське слово» зазначило, що майже все сільське культурно-освітнє життя в Галичині зосереджується в «Українських освітніх товариствах», що були єдиним об'єднанням, яке працювало в умовах воєнного часу.

З метою активізації місцевих осередків керівництво УОТ свої зусилля спрямовувало на створення самоосвітніх, аматорських, хорових, танцювальних та інших гуртків, жіночих секцій, проведення антиалкогольних та антинікотинних акцій. У цій роботі обов'язково враховувався склад середовища, в якому доводилося працювати. Якщо це були селяни, то громадська праця велася під кутом інтересів хліборобів. Коли це були мешканці міст (робітники, ремісники, інтелігенція), враховувалися їх

зацікавлення. Спільним у діяльності всіх організаційних структур товариства було те, що всі заходи були спрямовані на зміцнення в усіх верствах населення почуття національної свідомості та єдності, розуміння реалій часу, в яких вирішується не лише доля Європи, але й українського народу.

У наш час також діють такі культурно-освітні організації. Особливо вони розповсюджені за кордоном, де українці підтримують зв'язки і свою культуру.

У вересні 1990 року товариство відновило свою роботу під назвою Товариство української мови ім. Т. Шевченка «Просвіта».

Сучасна «Просвіта», спираючись на найкращі традиції попередників, веде в Україні активну роботу з відродження національної культури, захисту української мови, залучає народ до невичерпної криниці національної та світової культур, дбає про нове життя замовчуваних до недавнього часу одвічних святинь українського народу.

«Просвіта» за багатьма ознаками є унікальним історико-культурним явищем на теренах України. Товариство, започатковане у 1868 р. у Львові, є найстарішим з сучасних українських громадських організацій. У період між двома Світовими війнами «Просвіта» була наймасовішою національною інституцією на теренах Західної України. Унікальним є і те, що у багатьох куточках світу, за прикладом львівського товариства, діяли цілком самостійні однойменні товариства, які будували свою роботу на засадах і принципах, успішно апробованих галицькими «просвіт'янами». У цих товариствах працювали тисячі видатних синів і дочок українського народу – письменників, вчених, педагогів, акторів, громадських діячів. Вдячні нащадки встановили у 1994 році у Львові величний пам'ятник «Просвіті» за проектом Василя Ярича (це єдиний приклад існування в Україні пам'ятника громадській інституції).

Якщо теперішній час порівняти з початком формування колишньої «Просвіти», то побачимо багато паралелей поміж цими двома відтинками історії України. Як колись, «Просвіта» бере на себе організацію найрізноманітніших форм пробудження і активізації національної свідомості людей, піднесення їх культурного рівня, пропаганду і вивчення рідної мови, популяризацію обрядів, свят. Отже, «Просвіта» розпочинає новий етап своєї діяльності на ниві національного відродження – створює національну школу, відновлює історичну пам'ять українського народу, підносить суспільну свідомість і творчу активність, утверджує християнську мораль, викорінює з української хати мовний суржик. Тобто відроджує високу духовність і творчу ініціативу народу, спираючись на рідне слово, без якого жоден народ не спроможний «о власній силі йти».

Українська мова, культура має бути не гостею фестивалів, а хлібом щоденним нації в економіці, торгівлі, банківській справі, транспорті, в армії, міліції та суді, в парламенті та уряді. Ця діяльність сприяє розбудові нашої держави – України. На світанку XXI століття народ об'єднався в єдиному прагненні жити в щасливій, Богом благословенній, рідній Україні!

Література

1. Булахо Г. «Просвіта» сяяла світло : Сторінки історії Рівнен. «Просвіти», 1917–1928, 1942–1944 рр. – Рівне : Держ. ред.-вид. підприємство, 1994. – 45с.; 2. Гарат Р. М. Діяльність товариства «Просвіта» в Галичині (1868–1921 рр.) / Р. М. Гарат, А. П. Коцур,

*ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» ЯК ЧИННИК АКТИВІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНО-
МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ*

В. П. Коцур. – Переяслав-Хмельницький : [Книги–XXI], 2005. – 167 с.; 3. Євселевський Л. І., Фарина С. Я. «Просвіта» в Наддніпрянській Україні : Іст. нарис. – К. : Всеукр. т-во «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, 1993. – 128 с.; 4. Загайкевич М. Музичне життя Західної України другої половини ХІХ ст. – К., 1960; 5. Зуляк І. С. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в мужвоєнний період (1919–1939). – Т. : Воля, 2005. – 942 с.; 6. Мельников І. Виникнення Товариства «Просвіта» як української народовської просвітницької організації // Нарис історії «Просвіти» / Р. Іваничук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. – Львів–Краків–Париж : Просвіта, 1993; 7. Турченко Ф. Г. Новітня історія України (1939–2001) : Підручник для ІІ-го кл. серед. загальноосв. навч. зал. – К. : Генеза; 8. Шульга П., Зворський С. Невгасимий смолоскип : Короткий нарис з історії «Просвіти» – до 130-річчя. – К. : Вид-во «Б-ка українця», 1998. – 74 с.